

Ана Р. Стјеља¹

Београд

ЖЕНА-ПИСАЦ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ – ХЕРОИНА БОРБЕ ЗА ЖЕНСКУ ЕМАНЦИПАЦИЈУ²

У раду се даје осврт на женско питање које се доводи у корелацију са дискурсом женске књижевности у оквиру српске књижевне традиције. Посебно се наглашава положај жена писаца у српској књижевности. Рад даје кратак историјат развоја женске књижевне активности, с посебним нагласком на оснивање и рад женских друштава, као и на покретање женских часописа. Кроз положај српских књижевница на српском књижевном небу, на прелазу из 19. у 20. век, као и током прве половине 20. века, може се пратити борба за еманципацију српске жене. У том смислу, српске књижевнице које су у то доба стварале и бориле се за своја права у оквирима књижевног света, могу се сматрати својеврсним хероинама борбе за женску еманципацију.

Кључне речи: српска књижевност, женска књижевност, женски часописи, женска друштва, женска еманципација.

О жени се одувек говорило и писало. У литератури се може наћи много различитих погледа на жену, њену природу, њену психолошку структуру као и њену друштвену вредност. Свако гледиште зависи пре свега од основног становишта са кога се посматра извесно питање. Женско питање које се дефинише као питање о положају и правима жена, може се посматрати са два становишта: идеолошко-догматичког и материјалистичко-еволюционистичко-природно-научног. Прво становиште је изразито статичко и конзервативно, док је друго динамичко и прогресивно (Ђурић-Топаловић 1939: 4–5). Женско питање неминовно улази у опсег друштвеног питања јер његов значај истовремено има и друштвени значај, и од прогреса на том пољу, зависи и изван друштвени прогрес. Феминизам, као изразита теорија грађанства и грађанских жена, сматра да је жену поробио човек, зато проповеда борбу против мушкараца и супрематију жена, која ће се постићи кроз право гласа и улазак жене у представничка тела. Феминизам сматра да се женско питање може издвојити из општег друштвеног питања и постићи своје решење у оквиру друштвене структуре. По феминизму је потпуна еманципација жена могућа у оквирима буржуаског друштва. Зато грађанске жене формирају

¹ atavi@beotel.rs

² Рад представља део докторске дисертације под насловом *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димиријевић*, одбрањене 2012. године на Филолошком факултету у Београду.

покрете и партије, не само национално већ и интернационално (Ђурић Тораловић 1939: 8).

На простору где је живео српски народ, положај жене, одувек је био тежак и комплексан. Иако је мало позната судбина српске жене за време турске окупације, ипак, историја бележи неке мрачне тренутке у којима су српске жене продаване као робље, одвођене у хареме, обещчашћиване и убијане. Однос према жени условљавало је патријархално устројство српског, дубоко традиционалног друштва. У српском друштву, о положају жене, више се зна на почетку 19. века. На постојећи однос према жени, свакако су утицали и Турци који су доласком на наше просторе наметнули своју културу понашања, те самим тим и неке обичаје који се везују за однос према жени. Жена је била готово обесправљена, понижавана и сматрана бићем другог реда. Нешто бољи положај имале су жене у Војводини и то првенствено због аустро-угарског утицаја, те се напредак у овој области бележи управо на овом простору. Угарско друштво, било је далеко развијеније од турског, те се то одразило и на културни и друштвени живот у Војводини, а самим тим и на бољи положај жена у друштву. Жене у Војводини су, на пример, пратиле образовни и интелектуални напредак европских жена, похађајући женске институте, при чему треба нагласити да је то важило углавном за богатије слојеве друштва.

О српској жени, први је проговорио Захарије Орфелин (1726-1785), присталица рационализма и просвећености, и то у првом српском алманаху *Славено-сербски маџазин*. Орфелин је у овом магазину, жени посветио и сонет, који се уједно сматра и првим сонетом у српској књижевности (Воџиновић 1996: 23). У том сонету, изнети су неки класични примери поштовања жене, истицање њене мудрости, као и изражавање љубави према њој. Након Орфелина, и Доситеј Обрадовић је као истакнути интелектуалац свога доба, просветитељ и светски путник, у свом књижевном делу изложио своја схватања о жени. Та схватања, била су у оквирима тада водећих европских размишљања. Доситеј је сматрао да жену треба ослободити верског утицаја, научити је да слободно размишља и да на тај начин дође до истине о свом положају у српском друштву. Важно је нагласити да Доситеј није идеализовао жене већ су његова промишљања о жени и њеној улози у друштву резултат рационалног става. То потврђује и његова критика женског помодарства и претераног улепшавања. Након Доситеја, о жени је почела да говори и једна жена – прва српска списатељица Еустахија Арсић. Уз хришћанску етику, она је прихватила и просветитељске идеје, изворно, али и преко Доситеја Обрадовића и Атанасија Стојковића (1773-1832). У својим делима она излаже своје ставове о вери у човека који је обдарен разумом, а женама поручује да прихвате идеје жена из грађанских кругова Средње Европе. Њени савети се посебно односе на образовање жена које она подстиче да што више читају и да се тако усавршавају. Она је заговарала став који је присутан и у савременим теоријама о феминизму а то је став да „нема ништа горе од беспослене жене”. Она је свој феминистички

став формулисала реченицом да „без личне духовне независности нема благополучја (среће)” (Воџиновић 1996: 25). Колико је ова српска књижевница била испред свог времена, говори и то што у много напреднијој Русији, тек 20-тих година 19. века, жена-писац престаје да буде само забаван призор и почиње да претендује на извешан статус, а да се током 30-их и 40-их година 20. века у општу културну употребу уводи један нови појам, прецизније један нови дискурс – дискурс женске књижевности (Савкина 2000: 159).

Међутим она није била једина жена која је ступила у јавни живот. Плејаду српских уметница и књижевница предводе: прва српска прозна књижевница Јелена Ј. Димитријевић (1862-1945), сликарка Надежда Петровић (1873-1915) сликарка и добротворка Делфа Иванић (1881-1975). Ове жене су, осим своје примарне уметничке области у којој су се оствариле, показале и као велики родољуби, хуманитарне раднице и прегалнице у борби за права жена. Управо кроз положај српских књижевница и уметница можемо пратити развојни пут еманципације српских жена. Осим кроз животописе знаменитих Српкиња из 19. и са почетка 20. века, о женском активизму, феминистичкој идеји и борби за еманципацију, као пример нам може послужити и женска штампа. Интересовање за књигу, културу и просвету свог народа, током деценија 19. века показивале су многе Српкиње. Међу њима многе су биле мецене и народне добротворке (Radovanović 1981: 12), те тако тако трагом њихове хуманитарне делатности и оснивања женских друштава, можемо пратити развој феминистичке мисли код нас.

Као што је англоамеричка феминистичка књижевна критика за своје класичне текстове узела есејистичка дела Вирџиније Вулф, тако и ми можемо узети за један од значајнијих текстова на тему женске књижевне традиције код нас, текст под насловом *Жене и књижевности* из 1913. године. Текст је објављен у часопису *Српкиња*, у издању Добротворне женске задруге из Ирига. Овај текст је посебно значајан јер доноси биографије више од педесет знаменитих жена, махом књижевница. Иако није потписан, сасвим је извесно да потиче из женског пера (Dojčinović Nešić 2000: 23–24). Свакако да се овај текст не може стилски упоредити с изузетним наративним поступком есеја Вирџиније Вулф, нити се у њему разматрају естетски аспекти женске књижевности. Оно што, пак, овај текст доноси, јесте сагледавање проблема који су у савременој феминистичкој критици важни, а то су, пре свега, материјални и друштвени аспекти, битни за настанак књижевног дела и очување књижевне традиције. Вирџинија Вулф у својим есејима разматра услове у којима је могуће или немогуће стварати и бавити се књижевношћу. Она, дакле, полази од становишта да жена мора да има одређене услове како би се бавила неким стваралачким радом. То је на првом месту материјална подршка и сигурност, потом мир, односно сопствени радни простор. Материјални услови о којима говори Вирџинија Вулф, с аспекта савремених феминистичких тумачења, постали су у тим истим тумачењима елементи појма рода (gender), основе овог приступа књижевности (Dojčinović Nešić 2000: 25).

У савременим феминистичким теоријама расправља се и о појмовима женско ауторство и жена-писац. Синтагма жена-писац, упућује на извесну двојност, спој неспојивог. Ова реч представља место сукобљених идентитета и стереотипа, а у српској верзији, означава биће подвојено између родног и професионалног идентитета, биће у процепу. Такође, треба нагласити да појмови женско ауторство и жена-писац нису термини истог реда. Док прва синтагма подразумева пре свега појединачност једне егзистенцијалне ситуације, везане за природу књижевне професије, дотле друга подразумева један шири скуп уметничких или дискурзивних пракси чије друштвене и историјске свеукупности као да превазилазе или асимилују искуство жене-писца (Rosić 2008: 15). Женска књижевност и женско писмо су две ознаке које се често и намерно мешају да би омогућили интерпретатору ироничан однос према жени која улази у забрањену зону, и нарочито према ономе ко се усуђује да тумачи синтагму женско – књижевност – писмо. Дакле, у нашој прошлости сасвим је мало жена чије је стваралаштво уврштено у врхунску литературу, а да је притом била постављена јасна граница између мушког и женског света (Peković 1986: 1459).

Текст *Жене и књижевности* почиње констатацијом да о српској жени ретко ко пише, а да кад се то и чини, то писање има изразито песимистички тон. Као пример, наводи се текст у коме о српској жени и њеном класификовању у оквиру друштва говори наш познати етнолог Тихомир Ђорђевић, или пак, сувише оптимистички тон, пре свега оличен у биографијама објављеним у разним календарима. Треба нагласити и да је књижевни критичар Јован Скерлић, такође приметио да су се имена српских књижевница у српској књижевној прошлости само провлачила кроз различите библиографије. Он је у тексту под насловом *Две женске књиже забележио*:

„Жене које пишу нису новина у српској књижевности, или, боље рећи у српској библиографији. Почевши од славеносербске списатељице и грађданке Арадкиње Еустахије от Арсич, рођене Цинцић, која је почела писати још 1814. читав је низ жена које су се огледале у књижевном роду. Неколико њих занимљиве су као личности, тако Милица Стојадиновић Српкиња и Драга Дејановић; неке од њих као Јелена Димитријевић, показивале су у своме писању и извесних књижевних особина” (Skerlić 2000: 193).

На такво дијаметрално супротно виђење жене у литератури указује и Вирџинија Вулф у свом есеју *Сојсџивена соба*. Вирџинија Вулф, као и аутор текста *Жене и књижевности*, указује на чињеницу да је очито одсуство жена из књижевности и да могуће разлоге томе треба тражити управо у односу пола/рода и литературе. Америчка књижевница Тили Олсен је у свом тексту под називом *Једна од дванаест: жене и њисци у нашем веку*, навела податак да се на четири до пет књига које објаве мушкарци појави само једна потписана женским именом (Dojčinović Nešić 2000: 26).

Олсен изражава став да су свест и саосећање једнако природна осећања, како за мушкарца, тако и за жену, с том разликом што је му-

шкарац одувек био слободнији да то испољи и развије. Она такође наводи да је једна од најкарактеристичнијих црта у женској књижевности била управо свест и брига за оно што је погрешно за људски род (Olsen 1978: 42). Аутор текста *Жене и књижевности*, осврће се управо на ову врсту замерке, да женама које промишљају и које су даровите није дато довољно слободе, простора и коначно поверења да могу нешто корисно да учине за човечанство. У тексту се такође наводи да талентоване жене пропадају и да је њихов рад изгубљен за српску просвету. Овакав став је изнет из перспективе конкретних личности и њихових усуда, почевши од прве, већ поменуте књижевнице, Еустахије Арсић. Ту судбину дели и Милица Стојадиновић Српкиња (1830-1878), прва српска песникиња која је „дала име српској жени” и велика поборница Вукових идеја, а такође и његова сарадница у прикупљању народних умотворина. Она је својом изванредном лепотом и својим стиховима изазвала дивљење књижевног света. Објавила је три књиге поезије а песме је објављивала у тадашњим књижевним часописима. Својом изузетношћу се издвојила и ћерка Вука Караџића, Мина Караџић Вукомановић (1828-1894) која се афирмисала као сликарка, углавном сликајући портрете својих савременика. Још једна уметница скренула је пажњу на себе у то доба. Катарина Јовановић (1817-1882) сликарка из Војводине, била је уједно и прва призната српска сликарка. Школовала се у Бечу, као ванредна студенткиња сликарства зато што жене у то време још увек нису имале приступа редовним студијама. Због своје изузетности, тадашње Српско учено друштво (данашњи САНУ) примило ју је за ванредног члана. Тако су жене, пре свега уметнице и књижевнице постајале пионирке друштвеног активизма у Србији.

Код Срба, романтизам и феминизам су били нераздвајиви од Омладинског покрета (Соговић 2000: 158). Тако је, на пример, Удружена омладина српска од свог оснивања допуштала женама да присуствују њеним скупштинама. Идеолози и истакнути чланови УОС у својим дискусијама које су касније објављивали у омладинској штампи почели су да пропагирају идеје о мењању односа према женама и да расправљају о њиховој равноправности. Својим ставовима о еманципацији жена у УОС издвајају се Драга Димитријевић Дејановић и Светозар Марковић.

Драга Димитријевић Дејановић (1840-1871), својим прегнућем на пољу феминизма, српске књижевности и културе заслужује посебну пажњу. Она је била књижевница и глумица, посебно се истичући у кругу напредних жена и мушкараца у Уједињеној омладини. Била је по много чему посебна а њена посебност се пре свега огледа у упорности с којом је ширила идеје о слободи жене. Важно је нагласити да је крајем шездесетих година 19. века била потребна изузетна храброст да би се јавно иступало пред публиком која није имала нимало разумевања за идеје супротне укореваним моралним назорима. Драга Димитријевић Дејановић је аргументовано истрајавала у тој борби, неретко се противећи важећим мишљењима, па чак и отвореним нападима. Савременици су је сматрали женом јаке интелектуалне снаге, пуне полета, идеализма, ши-

рих видика, воље и способности за рад, насупрот пасивних и немарних полуоријенталних српских жена (Соговић 2000: 158). Значајна су њена феминистичка предавања. Ради се о три јавна предавања под насловом: „Две три речи нашим Српкињама”, „Еманципација Српкиња” објављена у *Матици* 1869. и 1870. године и предавање „Српским мајкама” објављено у *Млагој Србадији* 1870. године. То су уједно били најважнији текстови омладинског феминизма. У њима се постављају суштинска питања, пре свега везана за адекватно образовање жена а потом и основе материјалне и духовне независности. Драга Димитријевић Дејановић еманципацију жена дефинише као „ослобођење њино од очинске или мужевљеве потчињености, које их скучава у њиховом умном и раденом напредовању” (Дејановић 1998: 166). Иако изузетна у свом књижевном раду и прегнућу на пољу српског феминизма, Драга Димитријевић Дејановић доживела је трагичну судбину својих претходница, јер је умрла у 32. години живота. Упркос томе што је умрла млада и што је њено одсуство са српске књижевне и културне сцене истовремено осиромашило српску елиту тога доба, Драга Димитријевић Дејановић је остварила много на пољу борбе за женска права. За собом је оставила неколико необјављених рукописа, отварајући пут српском феминизму, а будућим генерацијама српских жена остављајући у аманет да се још интензивније и одлучније боре за свој положај у српском друштву.

Када говоримо о српским књижевницама, феминисткињама и женама напредних идеја, онда нужно морамо и да се осврнемо на њихов положај у друштву, и да нагласимо са каквим су се тешкоћама суочавале. Важно је истаћи да је тешко говорити о књижевној и уметничкој делатности српске жене у 19. веку. Животи многих од њих нису довољно познати нити истражени у довољној мери, а оно што је још погубније, многи њихови рукописи су заувек изгубљени. Само незнатан број наших поетеса, попут Милице Стојадиновић Српкиње и Јелене Ј. Димитријевић, успео је да објави већину својих дела. Судбина рукописа других српских књижевница није била тако светла, те су ти рукописи, након смрти песникиња, били или забачени или изгубљени. Проблем представља и чињеница да их ни њихови савременици нису довољно озбиљно схватили, те нису ни посвећивали пажњу очувању тих њихових рукописа. За неке од тих старих рукописа се знало, али су нетрагом нестали. Јулијана Радивојевић је, на пример, 1829. године, у предговору алманаха „Талија”, говорећи о својој интимној поезији написала: *Имам у рукопису и оригиналне различите песме, 14 табакка*. У поменутом алманahu је објавила само три своје љубавне песме, док је тих 14 табакка изгубљено (Radovanović 2006: 229). Властоје Д. Алексијевић у свом есеју *Наша жена у књижевном стварању*, пишући о извесном анахронизму у српској књижевности, примећује:

„У нашој књижевности у 19. веку већ пре саме Милице Стојадиновић Српкиње ми имамо жену новинарку, што други народи неће имати, а која је несумњиво морала имати везе са књижевношћу: то је била Јулијана Ради-

војевић, уредница алманаха „Талија” (1829). Баш то време, колико је познато било је време жениних најцрњих година и примитивизма на Балкану” (Aleksijević 1941: 12).

Управо откриће непознатих опуса неких српских књижевница, врло разнолике форме и иновативне тематике, писаних још с почетка 20. века, а нарочито између два рата сведоче о динамичном развоју женског пера на овом простору. У вези са тим се јавља и синдром закасне рецепције што је и основна одлика многих прозних дела (приповетки и романа) списатељица чији су рукописи недавно откривени и обелодањени као посебна издања, те су тек недавно ушли у орбиту књижевног вредновања (Garonja Radovanac 2010: 7).

За развој феминистичке мисли код нас, значајна је и улога штампе. Истовремено, кроз историјат такозваних „женских листова” на нашем књижевном небу током 19. и почетком 20. века можемо сагледати и положај српске књижевнице и интелектуалке. Појам „женски часопис” истовремено је подразумевао часопис који је својим садржајем намењен жени и онај који жене стварају за себе. Епитет „женски” често је употребљаван како би се нагласила чињеница да неко књижевно остварење припада писцу женског рода, односно списатељки. Одређење женски/а/о најчешће је подразумевало да је текст лирски, интуитиван или искрен. Неретко, овај атрибут је имао и пејоративно значење које је подразумевало приземне страсти и мисли. Списатељке, у патријархалној и углавном руралној српској средини, биле су реткост, а њихов рад је најчешће био оцењиван као другоразредан, као импулс душе и осећања а не као плод промишљања и знања. Тако су често и најдобронамернија размишљања о женском стваралаштву могла да се схвате као врста потцењивања, чак и када би критичар имао намеру да похвали или охрабри списатељке. Као пример може да нам послужи текст Миодрага Стајића, објављен у часопису *Маргиналије*, 1931. године а на примеру дела Јелене Ј. Димитријевић:

„Жене које пишу интересантно је читати због тога што уносе у дело много лично свога, оно што је интимно и блиско души. Она ће топлије, спонтаније и са више искрености многе ствари рећи, но што би иначе, човек учинио. И ако без неке веће дубине и контемплативности жене-писци располажу у више случајева са врло много непосредности, нежности и осећајности, а то имати – значи много. Зато сваку појаву жене која пише, треба поздравити” (Peković 1992: 125).

Женски листови на нашем тлу настали су у 19. веку. Услови за покретање женске штампе битно су се разликовали од услова и околности под којим је таква штампа настајала у развијеним западним земљама. Разлоге треба тражити у чињеници да је српска жена у прошлости била неписмена, необразована и економски зависна од свог мужа. Историјски посматрано, период између 1840. и 1850. године није био само период процвата писмености међу женама, већ и процват женске штампе. То је дакле период када се јавља први женски часопис *Женски Воспийиашељ*

(Воспитател женскии) а о његовом појављивању 1847. године извештава *Подунавка – додатак Српских новина* (Тодоровић 1987: 49). Овај часопис, под уредничким вођством Матије Бана (иначе васпитача деце кнеза Александра Карађорђевића) дочекан је са великим интересовањем. Према неким подацима, укупно су објављене три свеске овог часописа. Намера издавача била је да утиче на просвећивање српских жена и подизање нивоа њихове културе а све како би биле оспособљене за учешће у јавном животу. Осим Матије Бана, у часопису су сарађивали књижевници Милан Милићевић и Милорад Шапчанин. Часопис *Женски Воспитатељ* био је разноврсног садржаја. У њему су објављивани оригинални и преведени књижевни прилози, поуке из медицине, текстови о васпитању деце, етици, текстови из историје, као и вести о акцијама жена у свету. Ту су се могле наћи и информације о положају жена у словенским земљама. Критиковало се помодарство, неукус, кинђурење, а аутори су покушавали да установе неки модел „домаће друштвености”, и у том циљу су давали препоруке како жена треба да се понаша у кући и у друштву (Војиновић 1996: 85). Први женски лист на нашим просторима има доста сличности са својим претходницима из Западне Европе. Заједничко им је то што су и једне и друге уређивали мушкарци и то што им је циљ било васпитање жена. Први српски женски часопис, био је поједностављена верзија листова који су се обраћали образованијој, мушкој популацији. Он је, као и његови светски претходници, био више једна врста морализаторског васпитача жена него што је био информатор.

Други покренути женски часопис био је лист *Домаћица*, који се сматра наследником часописа *Женски Воспитатељ*. Часопис је покренут 1879. године као орган Београдског женског друштва, а његов оснивач и уредник био је професор Стеван Бајаловић. Лист је у почетку излазио у хиљаду примерака да би за кратко време достигао тираж од хиљаду и петсто примерака. У њему су сарађивали аутори из часописа *Женски Воспитатељ*, уз подршку нових, као што је књижевник Чеда Мијатовић и сликарка Полексија Тодоровић, супруга српског сликара Стеве Тодоровића а ћерка уредника *Воспитатеља* Матије Бана. У часопису *Домаћица*, редовно су се објављивали записници са седница Женског друштва или извештаји из његових подружница. Осим ових извештаја, у часопису су објављивани и књижевни прилози. Лист је проповедао идеалан лик жене, која је образована и одана супруга и животна сапутница, родољубива мајка и брижна домаћица (Војиновић 1996: 86). О еманципацији жена, лист *Домаћица* први пут пише тек у трећој години свог излажења. Објављују се чланци у којима се изражавају ставови о потреби образовања жена, а на тему друштвене и политичке равноправности говори се у чланку под насловом *Положај жене у друштву*, у коме се аутор залаже за пуну равноправност жена и мушкараца. Када је реч о феминизму, београдској духовној женској елити у којој има заговорница феминизма, анонимни аутор препоручује суздржаност и опомиње је да не подлеже западним утицајима. Критикује сифражеткиње и њи-

хове методе борбе а заговара умеренији феминизам који би подразумевао борбу за школовање жене и оснивање женских друштава (Vožinović 1996: 87). Како су налагали тадашњи прописи о штампи, уредници листа *Домаћица*, морали су бити мушкарци. Из тог разлога су млађе чланице Женског друштва, незадовољне садржином листа, 1907. године наметнуле дискусију о уређивачкој политици. Њихов захтев, био је да лист *Домаћица* уређује литерарни одбор а да мушкарац само буде формални уредник. Оне су сматрале да мушкараце не интересују женски проблеми. Управо под утицајем млађих снага из Женског друштва и у литерарном одбору, садржај листа *Домаћица*, постао је разноврснији и богатији. Часопис је, такође, био обогаћен и књижевним прилозима на којима су радиле Милка Гргурова, Јела Спасић, Ј. Шафарикова, Исидора Секулић и друге српске књижевнице. На садржину часописа свакако да је утицало и повезивање Српског народног женског савеза са међународним женским организацијама. Овај женски часопис, излазио је између два светска рата, али без неког посебног значаја за женски покрет јер је он био окренут искључиво жени и њеном домаћинству (Vožinović 1996: 88).

У низу покренутих женских часописа значајно место заузима и часопис *Женски свет*. Овај часопис је представљао гласило *Задруге Српкиња Новосајкиња*. Излазио је у периоду између 1886. и 1911. године а уређивао га је Аркадије Варађанин, директор новосадске Више женске школе и један од оснивача задруге. Лист је објављивао приповетке, чланке о женама, затим чланке из области педагогије, етике, вести о активностима женских задруга, као и вести из друштвеног живота у Војводини. Овај лист је публиковао неколико предавања Савке Суботић, познате јавне раднице и председнице *Задруге Српкиња Новосајкиња* (Vožinović 1996: 88).

Женски часопис, такође покренут у Новом Саду, је и часопис *Жена* који је излазио у периоду између 1911. и 1921. године. Часопис је издавала и уређивала Милица Јаше Томића, а сарадници часописа су углавном биле жене. Овај часопис је у наставцима донео историјат женског покрета у Европи, појединачно по земљама, а према књизи Зорке Јанковић, која је издата 1911. године. Такође је објављивао податке о школовању женске омладине и о активностима женских друштава у Србији и Војводини. Изнео је и малобројне сачуване податке о средњовековним српским владаркама, као и савременим књегинама, уколико су се ти подаци односили на подршку женама (Vožinović 1996: 88).

Часопис *Једнакост*, био је још један у низу женских часописа који чине историјат српске женске шампе. Гласило жена социјалдемократиња излазило је са прекидима од 1910. до 1914. године. Овај часопис је доносио напise о положају радница, начелне чланке о економској, политичкој и друштвеној равноправности жена, као и вести о активностима радница (Vožinović 1996: 88).

Један од типичних примера женског часописа је и часопис *Српкиња*, као први женски лист на подручју Војводине која се сматрала једним од

центра женске просвећености. Први број је изашао у Панчеву 1882. године (Todorović 1987: 53).

Било је и модних часописа који су се због своје садржине називали женским али се нису дотицали друштвеног активизма. Такви су часописи *Српски њомодар* (Нови Сад, 1872) и *Париска мода* (Београд, 1902).

У периоду између 1871. и 1914. године, тридесетак жена се бавило и књижевним превођењем, пре свега са француског и руског језика. Наставнице Више женске школе написале су неколико уџбеника из предмета које су предавале. Такође, пет жена је приредило неколико пригодних издања песама. Јелица Беловић Бернациковска приредила је 1913. године публикацију под насловом *Српкиња* која садржи око педесет биографија истакнутих жена из Војводине и Србије. Она се бавила и етнографијом, посебно проучавањем женског ручног рада. Између осталих радова, написала је опширну монографију „Српски народни вез и текстилна орнаментика” (1907). О женском питању и раду жена у разним листовима, часописима и алманасима највише су писале Милица Нинковић, Савка Суботић, Милица Томић, Зорка Јанковић, Јелена Лазаревић, Косара Цветковић, и Делфа Иванић. Међу овим, друштвено активним женама посебно место су имале српске књижевнице Јелена Ј. Димитријевић, Исидора Секулић и Милица Јанковић (Vožinović 1996: 88).

Управо текстови о женама, или текстови „из женског света”, представљали су непосредан чинилац женског самоосвешћења. Иако се не може говорити о универзалној или супериорној позицији коју заузимају у односу на положај жена или на женско стваралаштво, ипак, женски часописи истичу идеју идентитета, потврђују да постоје и други, односно различити, затим негују хетерогеност мишљења и постојања и изражавају сумњу у аутономију књижевности, политике, науке и културе као домена у коме жене немају шта да кажу (Peković 1992: 128). У том смислу, женски часописи с почетка 20. века пружали су жени могућност да изрази свој став, мишљење или поглед на свет. У том периоду, женски часописи се сагледавају с аспекта динамичне идеје или идеологије. У времену када се појављују, књижевни текстови у женским часописима, насупрот ономе што су остваривали писци модернизма, нису деловали на субверзију књижевних жанрова, нити су маргину на којој су били користили као прогресивну могућност за промене (Peković 1992: 129). Ипак, оно што су учинили и што су постигли, то је да пољуљају устаљену друштвену слику о положају полова. Свет мушкараца и жена, према женским часописима има узајамне обавезе и тек када се те обавезе прекрше престаје послушност и отвара се могућност борбе и побуне (Peković 1992: 129).

Прегледом библиографије српских женских часописа од 1879. до 1934. године, можемо закључити да се српско женско питање или питање феминистичке борбе за еманципацију, огледало управо у борби за јавну реч. Женска штампа, била је проводник напредних феминистичких идеја и место на коме су напредне и образоване српске жене интензивирале своју борбу за еманципацију.

За развој феминистичке мисли као и за залагање за бољи положај српске жене, посебно су била значајна женска друштва. Кроз историјат женских друштава можемо пратити и карактер феминистичке борбе и крајње циљеве његових прегалница. Прве женске организације јавиле су се у Војводини, прво 1864. године у Новом Саду, а потом 1873. године у Старом Бечеју. У Београду је, пак, прво женско друштво било *Јеврејско женско друштво* које је 1874. године основала Естер Б. Пинто, која се, након удаје, доселила у Београд. Она се посебно истакла у залагању за описмењавање Јеврејки, што је резултирало и отварањем прве јеврејске основне школе на Дорћолу. Потом се, на иницијативу Катарине Миловук, управнице Више женске школе, окупило неколико образованих и материјално обезбеђених жена које су осетиле потребу да се организовано и јавно почну бавити хуманитарним радом. Те жене су, за тадашње време, имале довољно знања и храбрости, те су по угледу на жене у другим земљама, основале српско Женско друштво (Вођиновић 1996: 66). Београдско женско друштво је анонимни женски, пре свега хуманитарни и каритативни женски рад, изнело у јавност. Основано је 1875. године са циљем да васпитава женску омладину за рад и самосталан живот. Поред професионалног осамостаљивања женске омладине, циљеви друштва су били и удомљавање и заштита самохраних девојака и жена, њихово запошљавање и обучавање у вођењу домаћинства, као и просвећивање (Sofronijević 2003: 16). На дан оснивања, друштво је имало двадесет и пет чланица, од којих је дванаест изабрано у управу друштва. За прву председницу изабрана је Катарина Миловук, а чланице су биле из разних професионалних области, учитељице, жене чиновника и трговаца, дакле извесног грађанског слоја. Женско друштво је имало и своје подружнице а покренуло је и сопствени часопис *Домаћица*. Женско друштво се посебно истакло у добротворном, односно хуманитарном раду који се посебно односио на ратне услове. За свој рад и заслуге у ратовима чланице Друштва су одликоване златним и сребрним медаљама. Црвени крст је својим одличјима наградио четири чланице друштва. Можемо закључити да је Женско друштво, у периоду од свог оснивања па све до Првог светског рата, својом делатношћу, у извесном смислу, надоместило рад државних органа на пољу просвећивања женске омладине и збрињавања рањеника, инвалида и сиромашне деце. Из овог друштва су поникле жене које су крајем 19. и почетком 20. века оснивале друга хуманитарна друштва. Београдско женско друштво, као прво српско женско и хуманитарно друштво, захваљујући својој делатности, представљало је незаобилазан фактор у друштвеном животу Србије.

Након оснивања Београдског женског друштва, 1895. године, основано је Српско-јеврејско друштво, са циљем зближавања Српкиња и Јеврејки. Једна група жена, изразито национално оријентисаних и под утицајем цркве, определила се да преко своје организације „Књегиња Љубица”, тајно пружа материјалну помоћ просветним установама, српским црквама и свештенству у крајевима под турском влашћу у Маке-

донији. Ово друштво је материјално помогло преко двеста цркава. Прва председница ове организације била је Милка Вуловић, наставница Више женске школе (Vožinović 1996: 69).

Као одговор на репресалије и злочине турске власти у данашњим крајевима Македоније, а на иницијативу српске сликарке Надежде Петровић, 1903. године основано је *Коло српских сестара* (Vožinović 1996: 69). Прва председница *Кола* била је Савка Суботић (1834-1914), истакнута феминисткиња у Војводини и Србији крајем 19. и почетком 20. века. Коло српских сестара је издавало свој календар под називом *Вардар* који је излазио у тиражу од десет до тридесет хиљада примерака (Vožinović 1996: 70).

Први уредник часописа, био је Иван Иванић, а концепцијом је било одређено да се у њему нађу текстови о нашим великим јунацима, биткама, светињама, као и фотографије и биографије знаменитих Срба, односно, једном речју, народна читанка (Milosavljević 2005: 36–37). У календару *Вардар* објављивали су многи знаменити српски књижевници тог доба, међу којима се истичу Петар Кочић, Бранислав Нушић, Војислав Илић, Јован Дучић, Јелена Ј. Димитријевић, Милица Јанковић, Десанка Максимовић и други. Часопис је излазио све до 1941. године, односно до пред избијање Другог светског рата.

За назив ове женске организације заслужан је Бранислав Нушић, који је заједно са Иваном Иванићем (супругом Делфе Ив. Иванић) иначе тада секретаром Конзуларног одељења Министарства спољних послова, сачинио правила новог друштва чији би основни циљ био да морално и материјално помаже српске страдалнике који се још увек налазе у турском ропству (Milosavljević 2005: 9). Рад *Кола српских сестара* од дана оснивања до забране рада 1942. године, од стране окупационих власти, а затим и укидање од стране послератних државних власти, везано је за име Делфе Иванић. И сâм настанак *Кола* инициран је њеним сведочењима о страдањима српског народа у Македонији од турског зулума. Делфа Иванић је рођена у Подгорици 1881. године. Њерка је знаменитог војводе Ивана Мусића који је заједно са војводом Богданом Зимоњићем 1875. године подигао устанак у Босни и Херцеговини. Она је школована и одгајана у модерном европском духу. Цео свој живот, осим раду у *Колу* посветила је еманципацији српских жена.

Женско друштво које се такође истакло својим деловањем је и *Међународни женски савез* које је за циљ имало борбу за мир и међународну сарадњу. Међу његовим оснивачима су биле две жене, револуционарка Роза Луксембург и аристократкиња Берта фон Сутнер. Аустријска књижевница Берта фон Сутнер, била је аутор првог антиратног, пацифистичког романа „Доле оружје”, који је на српски језик превела председница *Женског друштва* Катарина Миловук. Она је након 1900. године, када је објављен њен превод романа, постала председница *Српског народног женског савеза* (Vožinović 1996: 71). Радило се о мировној организацији која је за циљеве имала захтеве које су жене широм света исти-

цале током 19. века, а то је мир, хуманитарне активности, рад у разним мисијама и борба за образовање и запошљавање жена.

Можемо да закључимо, да су осим женске штампе, водећу улогу у борби за еманципацију жена имала и женска друштва. Она су женама омогућила да се кроз организоване активности систематски боре за своја права. Кроз историјат женских друштава такође можемо да сагледамо женску интелектуалну елиту тога времена. Можемо да уочимо да је на прелазу између два века постојао велики број српских жена које су својим образовањем, личним и колективним залагањем, дале немерљив допринос, не само борби за женску еманципацију, већ и за изванредан друштвени и културни прогрес. Важно је нагласити да су женска удружења која су се бавила хуманитарним радом врло брзо почела да се разликују од верских добротворних удружења, пре свега због своје повезаности са женским покретом и његовим активизмом, као и да су та удружења била и национално обележена (Petrović 2008: 75).

Пратећи женска друштва, можемо да уочимо тенденцију по којој су се водеће српске интелектуалке неретко бавиле писаном речју и књижевним радом, те су се упоредо са борбом за женска права на нивоу друштва, бориле и за бољи положај жене-писца у српској књижевности с краја 19. и почетка 20. века.

Литература

- Aleksijević 1941: V. D. Aleksijević, *Naša žena u književnom stvaranju*, Beograd: Štamparija Ž. Madžarevića.
- Božinović 1996: N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*, Beograd: „Devedesetčetvrta”: „Žene u crnom”.
- Milosavljević 2005: D. Milosavljević, *Vek dobročinstva: Sto godina Kola srpskih sestara Niša: 1905–2005*, Niš: Kolo srpskih sestara.
- Garonja Radovanac 2010: S. Garonja Radovanac, *Žena u srpskoj književnosti*, Novi Sad: Dnevnik.
- Dejanović 1998: D. Dejanović, *Emancipacija Srпкиnja – javno predavanje*, Beograd: *Pro Femina*, 13/14, 166–173.
- Dojčinović Nešić 2000: B. Dojčinović-Nešić, *O ženama i književnosti na početku veka*, Beograd: *Ženske studije*, 11/12, 23–33.
- Đurić Topalović 1939: M. Đurić-Topalović, *Žena kroz vekove*, Beograd: Oslobođenje A. D.
- Olsen 1978: T. Olsen, *Silences*, New York: Delacorte Press: Seymour Lawrenc.
- Peković 1986: S. Peković, *Alibi i samosvest*, Beograd: *Književnost*, god. 41, knj. 83, 8/9, 1459–1461.
- Peković 1992: S. Peković, *Ženski časopisi u Srbiji na početku 20. veka*, u: Vesna Matović, Siniša Živković (ur.), *Tradicionalno i moderno u srpskim časopisima na početku veka (1894–1915)*, Novi Sad – Beograd: Matica srpska, IKUM, 277–286.
- Petrović 2008: J. Petrović, *Žensko autorstvo između dva svetska rata*, u: Tatjana Rosić (ur.), *Teorije i politike roda*, Beograd: IKUM, 67–82.

- Radovanović 2006: S. Radovanović, *O znamenitim Srpkinjama 19. veka*, Zemun: Most Art.
- Radovanović 1981: S. Radovanović, *Srpske pesnikinje 19. veka*, Beograd: Stručna knjiga.
- Rosić 2008: T. Rosić, Žena-pisac: kiborg u srpskoj književnosti?, u: Tatjana Rosić (ur.), *Teorije i politike roda*, Beograd: IKUM, 11–27.
- Savkina 2000: I. Savkina, Šta znači biti žena pisac: modeli jastva u „Menažeriji” Aleksandre Zraževske, Beograd: *Reč*, 59/5, 159–197.
- Skerlić 2000: J. Skerlić: *Pisci i knjige 1*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sofronijević 2003: M. Sofronijević, *Humanitarna društva u Srbiji*, Beograd: Biblioteka grada Beograda: Čigoja štampa.
- Todorović Uzelac 1987: dr N. Todorović-Uzelac, *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, Beograd: Naučna knjiga.
- Ćorović 2000: Lj. Ćorović, Draga Dimitrijević-Dejanović, Beograd: *Pro femina*, 13/14, 157–159.

Ana R. Stjelja

WOMAN WRITER IN SERBIAN LITERATURE – HEROINE OF THE STRUGGLE FOR WOMEN’S EMANCIPATION

Summary

This paper focuses on the status of woman in Serbian literature, emphasizing the achievements of Serbian women writers in the Serbian literary tradition. It shows a strong relation between the status of women writers in Serbian literature and the status of women in Serbian society. Through literary work, Serbian women writers were fighting for women’s rights and better status of women in Serbian society. Therefore, these women represent a kind of heroines of their time. This struggle for women’s emancipation was especially active at the end of the 19th and in the beginning of the 20th century. During this period Serbian women writers and feminists established first women’s magazines and founded different women’s associations and circles whose main intention was to help girls and women get their independence.

Keywords: Serbian literature, women writers, women’s magazines, women’s associations, women’s emancipation

Примљен 17. септембра 2014.
Прихваћен 20. марта 2015.